

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У статті розглянуто розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів. Установлено, що школяр, який уміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації й оцінки навчальної інформації, здатен виділяти в тексті протиріччя й типи присутніх у ньому структур, аргументувати свою точку зору, опираючись не тільки на логіку, але й на уяву співрозмовника. Критично мислячий учень уміє ефективно взаємодіяти з інформаційним простором, принципово приймаючи можливість співіснування різноманітних точок зору в рамках загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, інтелектуальна культура.

Однією з причин недостатнього демократичного розвитку суспільства є те, що значна частина людей не готова до свідомої участі в цьому процесі, не здатна самостійно і критично осмислювати складності реального життя. Від наявності чи відсутності вищезгаданих рис залежить певною мірою доля суспільства. Увага до розвитку критичного мислення в цьому плані є не тільки наслідком демократичного способу життя, але й чинником його формування.

Сформована соціальна ситуація якісно по-новому поставила проблему розвитку критичного мислення учнів, зажадала педагогічного переосмислення змісту цього поняття. Перед сучасною школою постало завдання – виховати людину незалежну, вільну, здатну відстоювати власну думку, аналітично розглядати досліджувану сферу, що припускає розкладання, розчленовування, дослідження витоків, елементарних принципів, у силу яких міркування школяра мають перетворитися на доказів. Недаремно критичне мислення є антиподом догматичному, яке піднімає людину до рівня Людини, якою не можна маніпулювати, яка не боїться мислити, оцінювати, порівнювати. Тому розвиток критичного мислення потрібен не лише самому учневі, а є незаперечною умовою суспільного прогресу [6]. Встановлено, що школяр, який вміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації й оцінки навчальної інформації, здатний виділяти в тексті протиріччя й типи присутніх у ньому структур, аргументувати свій погляд, опираючись не тільки на логіку, але й на уяву співрозмовника. При вивченні математично-природничих дисциплін у початковій школі, особливо необхідно є здатність усвідомлювати закономірності живої природи на рівні ціннісного ставлення до неї, осмислювати місце й роль людини у природі, визначати сутність еволюції й суспільного прогресу, мінливості та спадковості, принципової можливості пізнання природи тощо.

Проте, наявні дослідження лише фрагментарно й теоретично окреслюють цю проблему й часто не надають підстав для розробки компетентних рекомендацій до застосування у практиці роботи вчителя. Натомість педагоги-практики скоріше оперують словосполученням "критичне мислення", не вникаючи в сутність самого поняття.

Проблема розвитку критичного мислення є одним із загальнонавчаних напрямів у закордонній педагогіці й психології. Зокрема, над цим питанням працюють Д. Брунер, Дж. Гілфорд, М. Ліпман, К. Мередит, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер, Д. Халперн, В. Оконь та інші. Дослідження розвитку критичного мислення спираються на загальні принципи й закономірності, розроблені вітчизняними вченими, такими як-от: В. Біблер, А. Брушлинський, Д. Вількеєв, Н. Дайрі, З. Калмикова, Г. Костюк, І. Лернер, О. Лук, О. Матюшкін, С. Максименко, М. Махмутов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, О. Тихоміров, В. Шубинський. У педагогіці ці питання розробляються С. Векслером, С. Заїр-Беком, М. Кларінім, А. Ліпкіною, О. Марченко, І. Мороченковою, Л. Рибалкою, В. Синельниковим, Р. Суровцевою та іншими.

Мета статті: вивчити розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів.

Інтелектуальна культура особистості є одним зі структурних компонентів особистісної культури. Аналіз літератури з проблеми дослідження (Є. Сковін, І. Ладенко, В. Лозова, А. Алексюк, М. Чошанов та інші) дозволив дійти висновку, що інтелектуальна культура учня – це рівень розвитку його особистості у сфері інтелектуальної діяльності.

Мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом, предметом комплексних, міждисциплінарних досліджень. Мислення на відміну від інших процесів життєдіяльності індивіда відбувається відповідно до певної логіки й виникає в проблемній ситуації. У структурі мислення можна виділити наступні розумові операції: порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення, конкретизація, класифікація й систематизація та ін. Основними з них є аналіз і синтез. Інші похідні від перших двох, оскільки немає жодної розумової дії, яка б не містила в собі аналіз і синтез. У мисленні кожної людини є свої особливості, включені у відносно стійку структуру розумових здатностей. Ці розходження в мисленні називають якостями розуму.

Таким чином, мислення має безліч наукових трактувань із позицій наук, що вивчають це явище. Ми будемо керуватися визначенням, у якому мислення розглядається як процес пізнавальної діяльності індивіда або людей, що характеризується узагальненим і опосередкованим відбиттям дійсності.

Серед розмаїття видів мислення існує й розподіл на творче та критичне мислення. Тут творче мислення розглядається у зовсім іншому ракурсі ніж у порівнянні з репродуктивним. Такий підхід уперше був застосований у працях американських психологів (Г. Ліндсая, К.С. Халла, Р.Ф. Томпсона). Учені визначили творче мислення як мислення, результатом якого є відкриття принципово нового чи удосконаленого вирішення того чи того завдання, а критичне мислення – це перевірка запропонованих рішень з метою визначення галузі їх можливого застосування. Творче мислення, спрямоване на створення нових ідей, а критичне виявляє їх недоліки й дефекти. Для ефективного вирішення завдань необхідні обидва види мислення [2].

Про важливість цілеспрямованого розвитку критичного мислення учня в процесі навчання йшлося й раніше. Серед найбільш відомих підходів є критичний метод Сократа, що дозволяє: обґрунтовувати свою позицію (в ролі якої може бути розглянуто, наприклад, запропоноване або вже ухвалене рішення); викривати помилки, допущені в міркуванні опонентом; наводити аргументи на користь адекватності використовуваного фрагмента знання [5].

На пострадянському просторі цілісну технологію розвитку критичного мислення учнів почали висвітлювати лише у середині 90-х років минулого століття, послуговуючись результатами сучасних досліджень цієї галузі вчених Заходу (К. Мередит, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер, Д. Халперн та інші) та вітчизняних науковців (С. Заїр-Бек, І. Загашев, М. Кларін, М. Чошанов та інші).

Зазвичай, поняття "критичне мислення" пов'язують з пошуком недоліків, прорахунків. Коли ми говоримо: "Він мислить занадто критично", то маємо на увазі зайву недовірливість людини, її небажання приймати що-небудь на віру. Проте, в педагогічній науці та передовій педагогічній практиці цей термін найчастіше пов'язують із високим рівнем свідомості

процесу навчання, причому не тільки з боку вчителя, але (що принципово важливо для освітньої технології розвитку критичного мислення) з боку учня. Педагогіки-практики особливо виділяють цінність осмисленого навчання, про яку писав ще Л. Виготський у роботі "Педагогічна психологія" [4]. Школяр, що вміє критично мислити, володіє різноманітними способами інтерпретації й оцінки навчальної інформації, здатний виділяти в тексті протиріччя й типи присутніх у ньому структур, аргументувати свій погляд, опираючись не тільки на логіку, але й на яву співрозмовника. Такий учень почуває впевненість у роботі з різними типами інформації, може ефективно використовувати найрізноманітніші ресурси. На рівні цінностей, критично мислячий учень уміє ефективно взаємодіяти з інформаційним простором, принципово приймає можливість співіснування різноманітних поглядів в рамках загальнолюдських цінностей [4].

Проаналізувавши наведені формулювання, ми будемо розуміти під критичним мисленням здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знаходити, обробляти і аналізувати інформацію; логічно будувати свої думки, наводити переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції (Н. Новолокова [1]).

Властивостями критичного мислення, які дозволяють усвідомлювати його як особистісне досягнення індивіда, на погляд І. Мороченкової, є:

- рефлексивність (уміння працювати не тільки зі знаннями, але й із власними способами одержання знань);
- прагматичність (уміння застосовувати отримані знання на практиці);
- суб'єктивність ("особистісність" одержуваного знання, присвоєння його людиною, убудованість у систему досвіду)

[3].

Для виявлення доцільних засобів підвищення рівня розвитку критичного мислення учнів було проведено інтерв'ювання 10 вчителів початкової ланки. Подасмо орієнтовні питання нашої співбесіди:

- 1) Як Ви розумієте поняття "критичне мислення"?
- 2) Чи потрібно розвивати цю якість у підростаючого покоління?
- 3) Чи знаєте Ви про способи розвитку критичного мислення дитини?
- 4) Що, на Вашу думку, сприяє розвитку критичного мислення учнів?
- 5) Чи використовуєте Ви у своїй роботі спеціальні методи, форми, прийоми з розвитку критичного мислення? Які саме?

6) Які труднощі Ви відчуваєте щодо розумового розвитку учнів? Чим, на Вашу думку, вони зумовлені?

Підсумовуючи результати опитування 10 вчителів початкової школи, відзначаємо, що всі вони на достатньому та високому рівні володіють поняттям "критичне мислення", 6 з них спеціально займалися проблемою розумового розвитку учнів на уроках, активізації навчання, упровадження інтерактивних, продуктивних технологій, методу проектів, 1 вчитель працює за технологією розвитку критичного мислення.

Всі опитані нами вчителі упевнені в необхідності розвитку в учнів критичного мислення як умови їхнього особистісного становлення у сучасному суспільстві. 80% не перебільшеного значення надають спеціальній роботі з навчання учнів розумовим прийомам, упровадженню проблемних методів навчання, спеціальних навчально-творчих вправ, завдань на активізацію розумових процесів, практикумів, тренінгів, інтелектуальних змагань та конкурсів, класифікаційних та узагальнюючих схем тощо. Проте таку роботу в системі проводять лише один з опитаних нами вчителів, 40% вказали, що тільки час від часу, а 50% вважають, що розвиток критичного мислення учнів є побічним продуктом навчально-пізнавальної діяльності.

До основних умов, що сприяють ефективному розвитку критичного мислення учнів на уроках природничих предметів, вчителі віднесли: особистісно-орієнтований підхід у навчанні (60%), діяльнісний підхід (90%), впровадження проблемного навчання (100%), активних форм і методів (100%), інтерактивних методів (90%), продуктивного навчання (100%).

Серед труднощів, що заважають розвитку критичного мислення учнів, були названі: брак часу на уроках, який потрібен для засвоєння великої кількості фактологічного матеріалу; відсутність розробленої системи з розвитку розумових якостей учнів; низький рівень інтересу школярів до навчання, розвитку власних якостей у навчанні; неузгодженість вимог сім'ї та школи у формуванні особистості дитини.

Таким чином, вивчення стану проблеми розвитку критичного мислення учнів при вивченні дисциплін початкової школи дозволило виявити низку труднощів, а саме: не зважаючи на підвищену увагу до цієї проблеми на рівні державних вимог, не існує цілісної розробленої системи з розвитку критичного мислення учнів засобами навчальних предметів і тому така робота на уроках не набуває належного статусу і розглядається як побічний результат навчально-пізнавальної діяльності; більшість уроків проводиться на низькому емоційному рівні, а застосовувані дидактичні засоби не надають змогу учневі отримати необхідний досвід дослідження й вивчення природи, способів критичної оцінки фактів і явищ життя. Як наслідок, недостатній рівень розвитку в учнів критичного мислення (у маже 80% четверокласників), що пояснюється формалізмом як у знаннях школярів, так і в їхньому ставленні до навчального процесу, що веде за собою невміння застосовувати теорію на практиці та перевагу пам'яті над розумінням, знижує якість навчання з математично-природничих дисциплін.

Звісно, учнів 4-х класів перебувають ще у процесі свого особистісного становлення, тому у вчителя є час для розвитку в них необхідних якостей критичного мислення. До доцільних чинників розвитку критичного мислення учнів при вивченні математично-природничих дисциплін, на нашу думку, варто віднести: врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів у способах організації їх діяльності на уроках; гармонізація емоційного й інтелектуального факторів навчання при вивченні математично-природничих ідей; проблематизація змісту навчального матеріалу; забезпечення взаємозв'язку урочної та позаурочної роботи з предметів початкової ланки.

Висновки. З'ясовано, що мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом, предметом комплексних, міждисциплінарних досліджень. Воно розглядається як процес пізнавальної діяльності індивіда або людей, що характеризується узагальненням і опосередкованим відбиттям дійсності. Інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої технології з'явився в Україні близько десяти років тому. Натомість у освіті США та Канаді цей напрям сучасної освіти розвивається вже майже півстоліття. Значна кількість ідей і положень такого підходу витримали перевірку часом. Проаналізувавши чимало підходів до трактування цього складного поняття, урахувавши особливості навчання біології в основній школі, у поданій роботі під критичним мисленням розуміємо здатність учня чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знаходити, обробляти і аналізувати інформацію; логічно будувати свої думки, наводити переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції. Таким чином,

визначення критичного мислення відбулося через перелік його ознак і показників, які було об'єднано в мотиваційно-ціннісний, інтелектуальний, діяльнісний та творчий компоненти критичного мислення, що слугували в подальшому критеріями його розвитку при вивченні дисциплін початкової ланки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х. : Основа, 2009. – 176 с.
 2. Линдсней Г. Творческое и критическое мышление / Г. Линдсней, К.С. Халл, Р.Ф. Томпсон // Хрестоматия по общей психологии; ред. Ю.Б. Гиппенрейгер, В. В. Петухова. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – С. 130-145.
 3. Мороченкова И.А. Проблемы и пути формирования критического мышления студентов университета / И. А. Мороченкова // Проблемы высшего и среднего образования. – 2005. – № 6. – С. 12-18.
 4. Ноэль-Цигульская Т. О критическом мышлении / Татьяна Ноэль-Цигульская [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://noelrt.com>.
 5. Сорина Г.В. Критическое мышление: История и современный статус / Г.В. Сорина // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2003. – № 6. – С. 97-110.
 6. Суровцева Р. Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів / Р. Суровцева // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць. – Слов'янськ, 2009. – Випуск XLIV. – С. 130-137.
-